

ДОВІРА ЯК ПІДґРУНТЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

Проаналізовано взаємозв'язок таких важливих соціальних детермінант, як довіра та толерантність у педагогічній взаємодії, розглянуто їх схожі та відмінні риси. Виявлено умови виникнення довіри до науково-педагогічних працівників, чинники, що впливають на формування довірливих стосунків у педагогічній діяльності.

Ключові слова: довіра, толерантність, психолого-педагогічна взаємодія.

Постановка проблеми. Зміни найважливіших аспектів життя нашого суспільства призвели до втрати упевненості в тому, що людина є стрижневим елементом соціального і психологічного благополуччя, адже відбувається фактичне руйнування базової довіри до себе зокрема та усіх соціальних інститутів загалом. Особливого значення ця проблема набуває в процесі навчання і виховання молодого покоління. Відсутність у педагога довіри до інших змушує його ставитися до людей взагалі та учнів зокрема як до потенційно небезпечних об'єктів навколишнього світу, що робить фактично неможливим повноцінний педагогічний діалог між ними. Діалог, який є ключовою ланкою успішної педагогічної діяльності, припускає повне взаєморозуміння, позитивний емоційний тонус їх взаємодії, потребу і можливість саморозвитку. Все це стає можливим, якщо вчитель виявлятиме в учневі якості, що дозволяють оцінювати його як активного, рівноправного партнера по спілкуванню і взаємодії, що, на наш погляд, стає проблематичним без базової довіри до людей. Відтак актуальною для сучасної психолого-педагогічної практики і системи підготовки педагогічних кадрів є проблема довіри як особистісної характеристики, що визначає як специфіку міжособового пізнання, так і ефективність професійної діяльності майбутніх учителів.

Стан аналізу досліджень. Соціально-психологічна проблема довіри сьогодні не має адекватної і загальнозначущої наукової експлікації та рішення, незважаючи на значний обсяг дослідницької роботи, виконаний у цій сфері насамперед західними вченими

(Е. Аронсон, М. Бубер, Е. Гідденс, М. Лума, Д. Майерс, А. Г. Маслоу, Е. Пратканіс, К. Р. Роджерс, А. Селігмен, Е. Фромм, Ф. Фукуяма, Р. Чалдіні, Р. Б. Шо, П. Штомпка, Е. Еріксон та багато ін.), а також низкою вітчизняних дослідників (В.П. Зінченко, І.А. Ільїн, В.В. Козлов, Б.З. Мільнер, Б.А. Рутковський, Т.П. Скрипкіна та ін.).

Теоретичною основою також є дослідження теорії гуманістичного виховання і педагогічної підтримки (А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, К.Д. Ушинський); положення теорії педагогічних систем (Н.В. Кузьміна); концепція гуманізації освітнього простору (Ш.О. Амонашвілі); психологічні теорії становлення особистості дитини (В.С. Мухіна). Таким чином, існуюча і вкрай актуальна соціальна проблема консолідується в науково-дослідну проблему довіри, що має важливе наукове і практичне значення.

Мета даної статті полягає в тому, щоб визначити сутність довіри у процесі формування толерантності у психолого-педагогічній взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Дослідження довіри має прикладне значення, оскільки, на думку С. Д. Максименка, психологія взагалі «...вивчає (тобто висуває як об'єкт) те, що для педагогіки служить об'єктом практики» [9, с. 97]. Дані про специфіку взаємозв'язків між психологічними характеристиками міжособового пізнання і можливостями успішної педагогічної діяльності у студентів педагогічного вузу з різним рівнем довіри відкривають нові шляхи оптимізації системи підготовки педагогічних кадрів. Вони дозволяють на початковому етапі навчання в педвузі виявляти дефіцит довіри до людей у майбутніх учителів, прогнозувати характер розуміння ними своїх учнів і недоліки їх педагогічної діяльності, зумовлені дефіцитом довіри. Це дає можливість проводити відповідні заходи, спрямовані на розвиток важливої особистої якості майбутнього педагога, якою є довіра до людей, без якої неможливо здійснювати оптимальний та ефективний процес навчання і виховання дітей.

Встановлення специфіки взаємозв'язку між індивідуальним рівнем довіри до людей науково-педагогічних працівників та довіри до них студентів, психологічних характеристик їхнього міжособового пізнання і можливостей успішної педагогічної діяльності є дуже важливими аспектами теорії і практики психолого-педагогічної взаємодії. На думку І.Ф. Аметова, індивідуальний рівень дові-

ри до людей є системоформуючою, професійно значущою характеристикою особи педагога, що детермінує його пізнання і діяльність. Із практичної точки зору це виявлення особливостей міжособового пізнання й успішності педагогічної діяльності майбутніх науково-педагогічних працівників залежно від рівня довіри до інших [1].

Важлива умова нормальної життєдіяльності людини – навчитися довіряти собі та іншим, життю загалом, сприймати його як власну неповторну місію. Однак у процесі міжособистісних взаємин постійно виникають бар'єри, труднощі, протиріччя, від розуміння та розв'язання яких залежить їх плідність. Особливо це важливо у відносинах науково-педагогічних працівників та студентів, оскільки вони формують загальний емоційний, духовно-моральний клімат у навчальній групі.

Виникнення проблемних ситуацій є не випадковим, а швидше закономірним явищем, зумовленим наявністю різних протиріч між інтересами, прагненнями, потребами, соціальними ролями та функціями різних індивідів. У традиційній школі протиріччя між викладачем і студентом зумовлені суто педагогічними проблемами, які найбільш ефективно долаються в атмосфері взаємної довіри. Так, дослідження Т.П. Скрипкіної виявило, що важливим чинником діяльності педагога є рівень довіри, і чим він є вищим, тим вище оцінюється ефективність роботи. Довіра до інших є формою прояву довіри до світу і може розглядатися як внутрішньоособистісний феномен. Його сутність полягає у специфічному ставленні суб'єкта до інших людей, що припускає переживання їх актуальної значущості й апріорної безпеки як об'єктів, фрагментів світу [5, с. 132].

Як зазначає І.Ф. Аметов, міра довіри до інших, що властива кожній окремій людині, істотно впливає на процес міжособового пізнання, детермінує його і визначає своєрідність результату (свідомого образу іншої людини). Особливості образу людини у людини, зумовлені суб'єктивним рівнем довіри до людей, регулюють вироблення у суб'єкта довіри певних форм поведінки щодо цих людей. Індивідуальний рівень довіри до людей є професійно значущою особистісною характеристикою вчителів, яка виявляється у специфіці розуміння ними іншого (у тому числі дитини, учня, студента) та суттєво впливає на ефективність їх педагогічної діяльності [2, с. 5].

Ф. Фукуяма наголошує, що функціональність довіри можна розглядати в різних аспектах – особистісному і суспільному. На

особистісному рівні довіра задовольняє базові людські потреби, і перш за все потребу індивіда в онтологічній безпеці, забезпечуючи соціальне і психологічне благополуччя при взаємодії із зовнішньою реальністю [13, с. 52]. Так, Т. Говір визначає довіру як упевненість в тому, що навколишній світ і його мешканці не мають наміру заподіяти шкоду [16, с. 48]. Зробимо уточнення: довіра все ж таки не тотожна впевненості і виступає як надія, очікування корисності дій і ситуацій, в які включений індивід. Для більшості вчених, що досліджують цю проблему, довіра є своєрідною реакцією індивідів на невизначеність повсякденного життя. Аналізуючи суспільний рівень довіри, науковець О.М. Кожем'якіна, говорить про дієві чинники суспільного буття – толерантність та довіру. Цінність толерантності – взаємодія в умовах суперечливості. Цінність довіри – відкритість людини світові у прагненні до вдосконалення себе та інших, до створення безпечних умов існування. Тому довіра є однією зі складових соціального капіталу. Недоліком толерантності може бути байдужість, нігілізм, слабкість, конформізм, а недоліком довіри – довірливість, пасивність у досягненні мети, наївність.

А.А. Реан виокремлює дві сфери довіри: ділову й моральну. До ділової довіри він відносить насамперед упевненість у професійній компетентності, яка ґрунтується на особистісній, у цьому разі – педагогічній майстерності. Утім, зазначає автор, ділової довіри недостатньо для ефективного впливу. Керівник повинен мати і моральну довіру колективу, яка виростає із досвіду його повсякденного спілкування з людьми. Вона залежить від його моральних якостей (чуйності, доброзичливості, справедливості, чесності, принциповості), від комунікативної культури [10, с. 192].

В.С. Сафонов найголовнішою функцією довіри вважає обмін значущими думками і почуттями на основі віри та довіри до партнера. Ключовими функціями довіри вчений визначає три: 1) функцію психологічного розвантаження; 2) функцію зворотного зв'язку в процесі самопізнання; 3) функцію психологічного зближення і поглиблення взаємовідносин [7, с. 78]. Ці функції, на нашу думку, найкраще підкреслюють бажаний взаємозв'язок у побудові взаємин учителя та учня.

Е.А. Хорошилова головною соціально-психологічною функцією довіри вважає комунікативність. На її переконання, комуніка-

тивні процеси взаємодії людей неможливі без довіри, бо саме довірливе спілкування є основою всіх можливих шляхів зближення людини з людиною [15, с. 12].

Комунікативна функція довіри є основою ефективного спілкування в науково-педагогічній взаємодії, оскільки кожному актові людського спілкування завжди притаманна відповідна міра довіри, без якої спілкування буде лише транслюванням якогось змісту. Довіра є, водночас, головною умовою формування позитивних міжособистісних відносин. В процесі комунікації людина починає звикати до кола осіб, з якими спілкується. Унаслідок цього звикання починає працювати адаптаційна функція довіри, яка, своєю чергою, допомагає людині пристосуватися до оточення.

На думку О.М. Кожем'якіної, довіра тісно співіснує з поняттям толерантності. Толерантність (з лат. *tolerantia* – терпимість) – терпиме ставлення до інтересів та позицій інших за умови незгоди з ними. Толерантність також відображає здатність прийняти різноманітність життя, розуміння неостаточності та відносності істини в багатьох її проявах або визнання наявності інших інтерпретацій та способів їх реалізації. Толерантність – це «здатність людини вступати з іншою людиною в плідну комунікацію на основі поваги до її своєрідності та свободи» [6]. Досить цікаву трактовку толерантності пропонує В.П. Зінченко, надаючи толерантності здатності «позначати дієвість і гарантії свободи інших, точніше повагу до іншого світогляду і способів поведінки», вважаючи, що її сильна форма як вільне визнання іншого, його іншості «в кінцевому підсумку ґрунтується на гідності й свободі кожної людської особистості» [4, с. 78]. Зазвичай толерантність у педагогічній взаємодії є однією з головних ланок впливу на формування довірливих стосунків між вчителем та учнем. На думку В.П. Зінченка, толерантна людина «прагне до співіснування на основі рівноправ'я та взаєморозуміння, використовуючи здатність увійти в положення іншого, здатність серйозно сприйняти його й відкритися йому, осягнути й змінити себе завдяки новим ситуаціям і новій інформації» [4]. Фактично вчений говорить про появу відносин довіри як результату толерантності. Адже в психолого-педагогічній взаємодії толерантне ставлення науково-педагогічного працівника до студентів і побудова довірливих та продуктивних стосунків у навчальному процесі – одне із базових завдань педагогіки для забезпечення його оптимізації.

Отже, все це орієнтує педагога на встановлення відносин взаємодії, розвиток позитивного діалогу, налаштованість на прийняття учня з його власними поглядами, відкритість у стосунках, а також, що досить важливо, правильне розуміння світоглядної позиції «іншого», що є незамінним критерієм побудови гармонійних стосунків у педагогічній взаємодії. Усе це створює умови для виникнення довіри, що передбачає відкриття людини «іншому», формування установки на те, що об'єкт довіри буде відповідати певним очікуванням, реалізує дії належної якості, результативності та передбачуваності, взаємності та відповідальності. Довіра є основою моральних принципів взаємодії, базовою сутністю відчуття онтологічної безпеки. За визначенням Ф. Фукуями, довіра – це «очікування у членів співтовариства того, що інші його члени будуть поводитися більш-менш передбачувано, чесно та з увагою до потреб оточуючих, у відповідності з деякими загальними нормами» [13].

На нашу думку, не слід ототожнювати поняття «толерантності» та «довіри», хоча в літературі можна зустріти визначення толерантності як відкритості, довірливості, прийняття іншої людини, довіри до неї. Зазвичай ці поняття мають деякі спільні риси: налаштованість на встановлення позитивного діалогу; обидва вони є соціальними детермінантами комунікації та взаємодії, необхідними умовами побудови стосунків на основі взаєморозуміння та співпраці, особливо в царині соціокультурних та національних відносин.

За даними, наведеними А. Селігменом, категорія довіри являє собою багатофакторний конструкт, в якому вирізняються два фактори – авторитетність і надійність. Цінними для завоювання стійкої довіри дослідник визначає такі якості, як динамізм, екстравертизм, майстерність, відкритість, безпека [6, с. 472].

Актуальними і сьогодні є роздуми про феномен довіри, залишені давньоримським оратором і політичним діячем Цицероном: «Довіру можна здобути двома якостями: якщо нас визнають далекоглядними і справедливими. Ми відчуваємо довіру до тих людей, які, як ми думаємо, розуміють більше, ніж ми, і які, як ми віримо, передбачають майбутнє... і коли положення стає небезпечним, здатні знайти вихід із нього і своєчасно прийняти рішення. Тому ми і гадаємо, що правильно доручити їм своє благополуччя, надбання і дітей» [13, с. 313]. Саме такими людьми, які для студентів є авто-

ритетними особистостями, знавцями, мають бути науково-педагогічні працівники навчальних закладів.

Висновок. Таким чином, теоретичний аналіз наукових підходів щодо питань виникнення та існування довіри, толерантності та їх взаємозалежності у психолого-педагогічній діяльності дав змогу встановити наступне:

– довіра у психолого-педагогічній взаємодії – це чинник відкритості, основа відносин між науково-педагогічними працівниками та студентами, впевненість у щирості, авторитетності і правильності поведінки іншої людини;

– довіра є передумовою розуміння позицій оточення, поважливого, рівноправного взаєморозуміння, що є змістовим наповненням толерантності;

– довіра створює передумови для формування толерантності через забезпечення виконання таких функцій, як комунікативна, оцінювальна, інтерактивна, релаксуюча, когнітивна, емпатійно-перцептивна;

– у психолого-педагогічній взаємодії довіра і толерантність запобігають виникненню різних конфліктів та налагодженню конструктивної діяльності між науково-педагогічними працівниками та студентами.

Перспективи подальших досліджень. Безумовно, одним із актуальних аспектів вивчення в сучасній психології є особливості побудови довірливих відносин у педагогічній діяльності та формування толерантності як обов'язкової, професійно значущої якості у науково-педагогічних працівників, що і становить перспективи наших майбутніх досліджень.

---

1. Аметов И.Ф. Проблема доверия: воспитательный подход / И.Ф. Аметов // Инновации в психолого-педагогической теории и практике: матер. научно-практ. конф. – Шуя: Весть, 2002. – С. 139–143.

2. Аметов И.Ф. Проблема доверия в контексте идей В.А. Сухомлинского / И.Ф. Аметов // Воспитательная работа в школе. – 2003. – № 6. – С. 5–9.

3. Аметов И.Ф. Доверие как педагогический феномен / И.Ф. Аметов, Д.С. Ткач // Педагогический вестник Кубани. – 2004. – № 4. – С. 18–19.

4. Зинченко В.П. Психология доверия / В.П. Зинченко // Вопросы философии. – 1998. – № 7. – С. 76–93.

5. Скрипкина Т.П. Психология доверия: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Т.П. Скрипкина. – М.: Академия, 2000. – 264 с.

6. Селигмен А. Проблема доверия: пер. с англ. I.I. Мюрберг, Л.В. Со-
болевой / А. Селигмен. – М.: Идея-Пресс, 2002. – 256 с.
7. Сафонов В.С. Особенности доверительного общения: дис. на соиск.
учён. степ. канд. психол. наук / В.С. Сафонов. – М., 1978. – 219 с.
8. Наумова Н.Ф. Социологические и психологические аспекты целена-
правленного поведения / Н.Ф. Наумова. – М., 1985. – 117 с.
9. Максименко С.Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці:
методологія, методи, програми, процедури / С.Д. Максименко. – К., 1998. – 64 с.
10. Реан А.А. Социальная педагогическая психология / А.А. Реан, Я.Л. Ко-
ломинский. – СПб., 1999. – 240 с.
11. Почепцов Г.Г. Паблик рилейшнз для професионалов /
Г.Г. Почепцов. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2000. – 179 с.
12. Моисеев В.А. Паблик рилейшнз. Теория и практика / В.А. Моисеев. –
К.: ВИРА-Р, 1999. – 78 с.
13. Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и созидание благо-
состояния / Ф. Фукуяма // Новая индустриальная волна на Западе. Антология /
под ред. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999.
14. Хамитов Н. Философский словарь. Человек и мир / Н. Хамитов,
С. Крылова. – К.: КНТ, Центр учебной литературы, 2006. – 308 с.
15. Хорошилова Е.А. Феномен субъективной значимости другого чело-
века: автореф. дис. на соискание учён. степ. канд. психол. наук / Е.А. Хоро-
шилова. – М., 1984. – 23 с.
16. Govier P. Distrust as a practical problem / P. Govier // Journal of social
philosophy. – Vilanova, 1992. – Vol. 23. – № 3.

**Василец Н.М. Доверие как основа толерантности в психолого-
педагогическом взаимодействии.**

*Проанализирована взаимосвязь таких важных социальных детерми-
нант, как доверие и толерантность в педагогическом взаимодействии, рас-
смотрены их схожие и отличительные черты. Выявлены условия возникнове-
ния доверия к учителям, факторы, влияющие на формирование доверительных
отношений в педагогической деятельности.*

Ключевые слова: доверие, толерантность, педагогическое взаимо-
действие.

**Vasilets N.M. Trust as a foundation of tolerance in psychological and
educational interaction.**

*The article analyzes the relationship of such important social determinants
as trust and tolerance in pedagogical interaction, considers their similarities and
differences. It discovers the terms of confidence in the teaching staff, the factors
influencing the formation of trusting relationships in educational activities.*

Key words: trust, tolerance, psychological and pedagogical interaction.

Стаття надійшла 19 червня 2012 року